

УДК 811.111.1'372 + 811.16'372

О. В. Деменчук

Рівненський інститут слов'янознавства Київського славистичного університету

АКТАНТНА СТРУКТУРА ЕКСПЕРІЄНТИВІВ СУБ'ЄКТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)

Проаналізовано актантну структуру експерієнтів суб'єкта емоційного стану в англійській, польській та українській мовах, яку розглянуто як концептуальне динамічне утворення, що представляє взаємодію ключових учасників ситуації емоційного стану в аспекті ролі, таксономічного, референційного та комунікативного параметрів. Встановлено складові концепту ситуації суб'єкта емоційного стану та з'ясовано семантичні зони ключових учасників емоційного стану справ.

Ключові слова: актант, учасник, експерієнт, експерієнцер, емотивний, суб'єкт стану.

Проанализирована актантная структура экспериентивов субъекта эмоционального состояния в английском, польском и украинском языках, которая рассмотрена как концептуальное динамическое образование, представляющее взаимодействие ключевых участников ситуации эмоционального состояния в аспекте ролевого, таксономического, референционного и коммуникативного параметров. Установлены составляющие концепта ситуации субъекта эмоционального состояния и выяснены семантические зоны ключевых участников эмотивного положения дел.

Ключевые слова: актант, участник, экспериентив, экспериенцер, эмотивный, субъект состояния.

The article focuses on the peculiarities of an emotional state experiential lexicon actant structure in English, Polish and Ukrainian. The argument structure is viewed as a conceptual dynamic formation, representing the emotional situation cardinal participants interactions by the role, taxonomic, referential and communicative parameters. The constituents of an emotional state subject situation, as well as semantic zones of cardinal participants of an emotional state of affairs are established.

Keywords: actant, participant, experiential lexicon, experiencer, emotive, subject of state.

Реалізуючи багаторівневий підхід до аналізу плану змісту мовної одиниці, сучасна лінгвістична семантика ставить за мету описати насамперед ті категорії, що формують ядро динамічного словника (Дж. Пустейовський). Однією з таких категорій є категорія суб'єкта стану, якому традиційно приписується семантична роль ЕКСПЕРІЄНЦЕРА (Ч. Філмор, У. Чейф).

Як лінгвістична категорія суб'єкт стану був предметом численних досліджень, які ставили за мету з'ясувати особливості: ієрархії семантичних ознак характеристик станів людини (Ю. Д. Апресян), граматикалізації відчуттів людини за критерієм відмінкових відношень (О. Є. Кібрік, Г. О. Золотова, І. О. Мельчук, О. В. Падучева), семантики предикатів внутрішнього стану (Анна А. Залізняк), реалізації механізмів семантичної деривації експерієнціальної лексики (Г. І. Кустова).

У контексті сучасних типологічних досліджень, спрямованих відтворити набір універсальних «когнітивних категорій» (Р. Джакендофф), виникає доцільність та необхідність комплексного аналізу категорії суб'єкта стану, проведеного з урахуванням параметрів різних лінгвістичних вимірів. З цієї перспективи **мета розвідки** – з'ясувати специфіку наповнення концепту ситуації суб'єкта емоційного стану та встановити обсяг зазначеного концепту в аспекті параметрів рольової,

таксономічної, референційної та комунікативної характеристик учасника актантної структури семантики предметного експерієнтива.

Концепт ситуації суб'єкта емоційного стану описує відчуття, пов'язані з виявом почуттів або душевних переживань ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *czarna melancholia* – «stan głębokiej depresji psychicznej, będącej następstwem ciężkich przeżyć» [12]. Реалізуючи каузативний сценарій вияву емоцій, семантика експерієнтів емотивного типу виводить у фокус уваги учасника, семантична роль якого вказує на результат такого вияву – емоційну реакцію у внутрішньому полі ЕКСПЕРІЄНЦЕРА. Такого типу реакція уподібнюється до реакції фізичного (тілесного) відчуття¹, однак, на відміну від останнього, кваліфікується як вияв почуття, що супроводжується оцінкою певного стану справ, пор.: *cold* – «fig. a state of feeling comparable to the physical sensation of cold; lack of zeal, enthusiasm, or heartiness; dispiritedness, depression»: *The cold of human desertion* [14]; *холод* – «перен. відчуття остуди від страху, хвилювання, тривоги і т. ін.»: *Володимир звернув у заулочок. Призвичаєні до темряви Соломашині очі одразу намацали щось схоже на людину. Холод передчуття заціпенів Володимирові серце* [9, с. 114]; *chłód* – «nieprzyjemne wrażenie zimna wywołane przykrym przeżyciem»: *Uczuł w sobie chłód przejmujący, jakaś gęsta mgła przesłaniała mu oczy* [16]; *chill* – «fig. a numbing and depressing sensation or influence upon the feelings»: *A chill Comes o'er my heart* [14].

Ключовим учасником ситуації «емоційна реакція у внутрішньому полі суб'єкта чуттєвого сприйняття» визнається актант, якому приписується семантична роль А Ф Е К Т О Р.

Фіксуючи відхилення в царині емоційного стану суб'єкта, учасник із семантичною роллю АФЕКТОР засвідчує характер вияву почуттів у внутрішньому світі суб'єкта емоцій, (авто)каузованих чинником: (а) певної емоції, пор.: *pleasure* – «sensation induced by the enjoyment of what is felt or viewed as good or desirable» [14]; (б) певного стану речей, пор.: *заздрість* – «почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого» [9, с. 126]; (в) відсутності певного (бажаного, необхідного, звичного тощо) стану речей, пор.: *nuda* – «niemiły stan, niemiłe uczucie spowodowane bezczynnością, brakiem interesującego zajęcia, brakiem wrażeń, monotonią życia» [16].

Зміщення фокусу уваги на компонент «(авто)каузація емоційного стану» реалізує предикатні потенції емотивних експерієнтів субстанціонального типу.

Учасники предикатних експерієнтів групи (а) – це актанти, виражені словами на позначення: певного сенсорного відчуття, пор.: *The pleasure of eating is largely the pleasure of taste* [10], або стану справ, який передбачає вияв певного емоційного почуття, пор.: *joy of sex :: sex* – «activity involving causing or experiencing pleasurable feelings in your body» [11, p. 1303]. Зазначені слова реалізують валентність за ознакою ІНТЕРПРЕТАТИВА – семантичної ролі, яка характеризує ситуацію як об'єкт, що каузує емоційний стан ЕКСПЕРІЄНЦЕРА в аспекті його ч у т т є в и х установок та пріоритетів. У зазначеному аспекті емоційний стан кваліфікується з перспективи оцінки (інтерпретації) суб'єктом чуттєвого сприйняття тих властивостей об'єкта (ситуації), які спричиняються до виникнення цього стану. У ситуації сенсорного відчуття каузаторами емоційного стану є певні хімічні або фізичні властивості (подразники), які зумовлюють вияв гедоністичних пріоритетів або агедоністичних реакцій ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, пор.: *Copying Lucenzo, she sipped the coffee and then the water, discovering the pleasure of the contrasting tastes* [8]. Натомість, у ситуації емоційного почуття каузатором, як правило, є та

¹ Про уподібнення емоційних відчуттів фізичним станам у контексті феномена «тілесної метафори душі» див. [1] та [4, с. 64–65].

емоція, яка «закладена» у сценарій відповідного стану справ, пор.: *They were shattered by their daughter's death – the pain of their loss will be with them for many years* [11, p. 1018] :: *loss* – «the harm or privation resulting from loss» [15, p. 523].

Актанти предикатних експерієнтів груп (б) та (в), навпаки, набувають іпостасі не каузатора емоційного стану ЕКСПЕРІЄНЦЕРА, а детермінанти самої каузації. З цієї перспективи суб'єкт чуттєвого сприйняття кваліфікується як такий, що сам каузує (автокаузує) емоцію або емоційний стан у спосіб інтерпретації фактичного стану справ, вияву до нього свого ставлення відповідно до заданої ціннісної (оцінної) установки. Зокрема, вияв почуття роздратування та невдоволення стосовно фактичного стану справ, яке ми номінуємо словосполученнями типу *заздрість на (чиєсь) багатство, досада на (чиюсь) злиденність*, описує ситуацію, в якій суб'єкт емоцій виносить дезидеративне оцінне судження² від імені свого alter ego, яке орієнтується на екстремуми вартісної шкали ситуації, пор.: *багатство* – «велике майно, цінності, гроші» [9, с. 83] та *злиденність* – «абстр. ім. до який живе бідно, у злиднях і нужді; бідний» [9, с. 591] – зрештою, той, хто заздрить або відчуває досаду, скоріш за все, орієнтується не на сам достаток або скруту, а на їх вартісну складову, яка й стає предметом заздощів або досади. З цієї перспективи учасники, які займають актантні позиції емотивних експерієнтів типу *заздрість* або *досада*, реалізують семантичну роль ІНТЕРПРЕТАНТ – компонент, який характеризує ситуацію як об'єкт, що каузує емоційні відчуття ЕКСПЕРІЄНЦЕРА в аспекті його р а ц і о н а л ь н и х установок та пріоритетів, пор.: *Досада на свою злиденність та заздрість на Власова багатство мучили його* [9, с. 126] ⊃ *злиденність* :: *багатство* <негативно оцінений стан справ>.

У контексті розмежування актантів ІНТЕРПРЕТАТИВ vs. ІНТЕРПРЕТАНТ сценарій дій суб'єкта емоцій можна представити як реалізацію двох обопільних стратегій ЕКСПЕРІЄНЦЕРА: емоційний стан суб'єкта може бути результатом: (а) впливу стороннього чинника, втіленого в іпостасі певної емоції, пор.: *жар* – «перен. про збуджений стан людини, який викликається хвилюванням, страхом і т. ін.» [9, с. 508] – пасивна стратегія ЕКСПЕРІЄНЦЕРА; (б) ставлення суб'єкта чуттєвого сприйняття до певного стану речей, пор.: *нудьга* – «стан, викликаний одноманітністю обстановки, відсутністю інтересу до довкілля, до своїх занять і т. ін.» [9, с. 452] – активна стратегія ЕКСПЕРІЄНЦЕРА. Розмежування зазначених стратегій має характер протиставлення за ознакою к о н т р о л ь о в а н о с т і.

Орієнтуючись на компонент 'неконтрольовані дії суб'єкта чуттєвого сприйняття', пасивна стратегія виводить у фокус уваги учасників, які представляють периферійну ділянку концепту учасника ЕКСПЕРІЄНЦЕРА – внутрішні органи та частини тіла. Периферійний статус внутрішніх органів і частин тіла визначається характером ідентифікації ними феномена чуттєвого сприйняття. Такого типу ділянки функціонують, скоріше, як індикатори місця вияву певного відчуття, аніж як ідентифікатори його експерієнціальної характеристики. Презумпція розподілу «повноважень» ЕКСПЕРІЄНЦЕРА щодо ідентифікації відчуттів співвідносна з положенням про розділення смислу та референції. Порівняймо: «Пропозиція, яка повідомляє про біль, може бути названа *смислом* певних поведінкових сигналів; *факт* наявності болю буде їх *референтом* – тією реальністю, на яку вони вказують» [3, с. 19]. З цієї перспективи учасники периферійної царини реалізують валентність за ознакою 'місце локалізації (емоційного) відчуття', пор.: *У Солохи мороз і жар пробіг по тілу, серце застукало, думки помутнілися* [7, с. 508] – компонент актуалізований через ексکورпорацію фіксованого учасника *тіло* (пор.:

² Дезидеративна оцінка кваліфікується як «бажання отримати об'єкт у сферу свого впливу або ж зберегти його у ній» [2, с. 39].

пробігати – «перен. з'являючись, швидко охоплювати, пронизувати **тіло**, поширюватися в якійсь його частині (про відчуття)» [9, с. 119]). У контексті конструкції із зовнішнім посесором [6, с. 319] такого типу екскорпорація кваліфікується як феномен екстрапозиції ВЛАСНОСТІ, стосовно якої позиція ЕКСПЕРІЄНЦЕРА-ПОСЕСОРА осмислюється як другорядна, а сам ЕКСПЕРІЄНЦЕР, відповідно, оцінюється як такий, що не контролює ситуації, пор.: *Тяжка, пекуча туга облягла її серце, важкі думки обсіли голову* [9, с. 310].

Активна стратегія, орієнтуючись на ознаку 'контрольовані дії суб'єкта чуттєвого сприйняття', поміщує у фокус уваги ядерну ділянку концепту учасника ЕКСПЕРІЄНЦЕР – власне суб'єкта чуттєвого сприйняття, вірніше, ту його поведінкову характеристику, яка вказує на ціннісне (оцінне) ставлення ЕКСПЕРІЄНЦЕРА до певного стану справ. Такого типу ставлення засвідчує зміну пріоритетів у цільовій (*telic*) установці суб'єкта. В аспекті синтаксичних відношень таку установку реалізує відмінкове відношення дативного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА³, пор.: *Нудьга Йванисі варити, бо куриться; нудьга Йванові сидіти за ткацьким верстатом, бо не видно* [9, с. 452] – експерієнтів *нудьга* реалізує ознаку 'відсутність інтересу до діяльності' у контексті компонента цільової установки суб'єкта чуттєвого сприйняття 'небажання займатися діяльністю', актуалізованого семантикою підрядного причини. Закономірно, що відсутність цільової установки суб'єкта чуттєвого сприйняття змінює вектор його емотивних стратегій: дії ЕКСПЕРІЄНЦЕРА оцінюються як неконтрольовані, пор.: *Coraz bardziej ogarniała Zbyszka nuda i senność* [16]. Контролером ситуації у такому випадку стає емоційний стан, який, перебираючи на себе повноваження ЕФЕКТОРА⁴, реалізує сценарій експансії відчуття, пор.: *The whole country seems to be affected by the ennui of winter* [11, p. 459]. У контексті дієслів тематичного класу ОХОПЛЕННЯ суб'єкт емоцій у такому випадку набуває іпостасі змінної Т-класу СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ. Змінна зазначеного класу характеризує емоційне відчуття як феномен, який, розширюючи сферу свого впливу, охоплює і підпорядковує певний обсяг експерієнціальної (емоційної) системи суб'єкта чуттєвого сприйняття: локально, пор.: *Час був зимній, безробітний. Дома брала кожного нудьга за саме серце* [9, с. 452] або тотально, пор.: *Jakaś osowiała nuda płatała się wszędzie i osnuwała ludzi jak pajęczyną* [16]. Сценарій (локальної або тотальної) експансії втілює імперфективний член (перфектної видової пари), реалізуючи значення «динамічних станів» – ситуації, «коли суб'єкт дійшов деякого стану і далі цей стан «посилюється»» [5, с. 57], пор.: *Uczulem straszne zimno, rozchodzące się po całym ciele, przejmujące, ściskające* [16].

Кваліфікація емоції як суб'єкта контролю пов'язана також з іншою її властивістю – здатністю підпорядковувати волю або почуття ЕКСПЕРІЄНЦЕРА у нетривалий період часу. Такого типу ознаку фіксують дієслова доконаного виду, яким у цій ситуації можна приписати реалізацію значення «моментального стану», пор.: *Matkę naszą w jednej chwili lodowe zimno trwogi ogarnęło* [16]. Зазначимо, що значення «моментального стану» у цій ситуації реалізує дієслово доконаного виду *ogarniać*, яке з огляду на моментальність настання результату реалізує значення миттєвості⁵.

³ Обґрунтування цільової установки дативного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА див. у [13, p. 56].

⁴ Відповідно до концепції референційно-рольової граматики ЕФЕКТОР – це учасник, який виконує дію, однак не наділений ознаками сили волі (*volition*) та контролю [17, p. 118].

⁵ Зауважимо, що такого типу дієслова кваліфікуються як дієслова «безпосереднього, неперервного ефекту», в яких значення миттєвості розмежовується протиставленням доконаної та недоконаної форми (див. [7, с. 314]). Порівняймо також моментальні дієслова з перцептивним компонентом у [8, с. 338].

У такій перспективі суб'єкт чуттєвого сприйняття кваліфікує емоцію або емоційний стан як феномен, який активно вторгається у внутрішній світ. Очевидно, що суб'єкт як АГЕНС ситуації контролює свій стан і чинить опір КОНТРАГЕНТУ, намагаючись взяти ситуацію під свій контроль. Власне, такий стан справ описують дієслова тематичного класу КОНТРОЛЮ, емотивну валентність яких у цьому випадку заповнює змінна Т-класу ОБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ, пор.: *He found it hard to contain / restrain / suppress his anger* [11, p. 45].

Встановлення контролю над емоцією подекуди вимагає від суб'єкта чуттєвого сприйняття мобілізації свого когнітивного (ментального) ресурсу, який у певному контексті засвідчує відновлення фактичного (реалізованого в аспекті раціональних установок та пріоритетів ЕКСПЕРІЄНЦЕРА) стану справ, пор.: *Розважливі, холодні припущення командира заставили Данька задуматись. Справді, чи так уже він добре знає Світлану, чи так уже певний у ній?* [9, с. 118–119] :: *холодний* – «який базується не на почуттях; продиктований розумом; тверезий» [там само]. У такій ситуації суб'єкт чуттєвого сприйняття, функціонуючи як контролер когніції (знання), набуває іпостасі вже суб'єкта ментального стану.

Актантна структура семантики предметних експерієнтів представляє концепт ситуації суб'єкта емоційного стану як динамічне утворення, формат якого відображає специфіку емотивних стратегій суб'єкта чуттєвого сприйняття.

Складовими концепту ситуації суб'єкта емоційного стану є учасники, семантичні ролі яких кодують інформацію про: (I) характер вияву емоцій у внутрішньому світі суб'єкта чуттєвого сприйняття (відчуття vs. почуття); (II) характер дій суб'єкта чуттєвого сприйняття (активні vs. пасивні; контрольовані vs. неконтрольовані); (III) спосіб і результат (авто)каузації емоційного стану, зумовлені чинником експерієнціальних пріоритетів та установок суб'єкта чуттєвого сприйняття (чуттєве vs. раціональне).

Ситуацію емоційного стану представляють учасники: суб'єкт емоцій (учасник ЕКСПЕРІЄНЦЕР, що реалізує семантичні зони: ЕКСПЕРІЄНЦЕРА-ПОСЕСОРА – локалізатора емоційного відчуття; дативного ЕКСПЕРІЄНЦЕРА – показника оцінного ставлення суб'єкта емоцій до певного стану справ); об'єкт емоцій (учасник АФЕКТОР); об'єкт каузації емоційного стану (учасник ІНТЕРПРЕТАТИВ) та об'єкт автокаузації емоційного стану (учасник ІНТЕРПРЕТАНТ).

Взаємодія учасників характеризує емоційний стан як феномен: (I) що охоплює і підпорядковує певний обсяг емоційної системи суб'єкта чуттєвого сприйняття (Т-клас СУБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ); (II) якому експерієнціальний суб'єкт чинить опір (Т-клас ОБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ).

В аспекті динамічного підходу щодо дослідження категорії суб'єктності перспективним видається аналіз взаємодії емотивної, фізичної (тілесної) та когнітивної (інтелектуальної) складових концепту суб'єкта внутрішнього стану.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян В. Ю.** Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27–35.
2. **Воркачев С. Г.** Зависть и ревность: к семантическому представлению моральных чувств в естественном языке / С. Г. Воркачев // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1998. – Т. 57. – № 3. – С. 39–45.
3. **Вригт Х. Г. фон** О локализации ментальных состояний / Х. Г. фон Вригт // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. : Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 16–19.
4. **Зализняк Анна А.** Многозначность в языке и способы ее представления / Анна А. Зализняк. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 672 с.

5. **Зализняк Анна А.** Введение в русскую аспектологию / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 226 с.
6. **Кибрик А. Е.** Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик. – СПб. : Алетейя, 2005. – 720 с.
7. **Маслов Ю. С.** Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия Академии наук СССР. Отделение литературы и языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
8. **Падучева Е. В.** Семантические источники моментальности русского глагола в типологическом ракурсе / Е. В. Падучева // Типология вида: проблемы, поиски, решения : Матер. Междунар. науч. конф., 16–19 сентября 1997 г., МГУ им. М. В. Ломоносова). – М. : Языки русской культуры, 1998. – С. 332–342.
9. **СУМ** : Словник української мови : в 11 т. / [За ред. Г. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 1–11.
10. **BNC** : The British National Corpus [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.natcorp.ox.ac.uk>
11. **CIDE** : Cambridge International Dictionary of English / [Ed. by P. Procter]. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1995. – 1773 p.
12. **FSJP** : Słownik Frazeologiczny PWN [Електронний ресурс] : Multimedialne słowniki języka polskiego. – Wersja 1.0. – Copyright © Wydawnictwo Naukowe PWN SA. – Wydawca : pwn.pl sp. z o.o.
13. **Mohanan K. P.** Dative subjects in Malayalam: Semantic information in syntax / K. P. Mohanan, T. Mohanan // Experiencer subjects in South Asian languages / Ed. by Manindra K. Verma & Mohanan K. P. – Stanford : Center for the Study of Language, 1990. – P. 43–57.
14. **OED** : Oxford English Dictionary [Електронний ресурс] : Second Edition on CD-ROM © Oxford University Press 2009. – Vers. 4.0.
15. **PED** : The Penguin English Dictionary / [Consult. Ed. R. Allen]. – L. : Penguin Books, 2002. – 1045 p.
16. **SJP** : Słownik Języka Polskiego [Електронний ресурс] : W 11 t. / [Pod redakcją Witolda Doroszewskiego]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Т. 1–11.
17. **Van Valin R. D., Jr.** Syntax: Structure, meaning and function / R. D. Van Valin, Jr., R. J. LaPolla. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – 744 p.

Надійшла до редколегії 25.03.11

УДК 811.161.1'373

Ю. А. Ермоленко

Горловский государственный педагогический институт иностранных языков

К ВОПРОСУ О СТАТУСЕ АББРЕВИАТУР СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Проаналізовано статус аббревіатур у російській мові. Дано визначення поняття аббревіації в ономазіологічному аспекті; запропоновано схеми досліджуваного явища; визначено роль аббревіації у процесі збагачення лексичної системи мови; зроблено висновки про особливості функціонування аббревіатур.

Ключові слова: номінатема, аббревіатура, словосполучення.

Проанализирован статус аббревиатур в русском языке. Дано определение понятия аббревиации в ономазиологическом аспекте; предложены схемы исследуемого явления; описана роль аббревиации в процессе обогащения лексической системы языка; сделаны выводы относительно особенностей функционирования аббревиатур.

Ключевые слова: номинатема, аббревиатура, словосочетание.